

تألیف : حسین نامق اورغون
ترجمه : عبدالقادر آهنگری

آیین مانی در میان اوینورها

در قرن سوم میلادی مانی بابلی^۲ از عقاید مذهبی مردم بین النهرین الهام

۱- وظیفه‌ی خود میدانم که این قوم را که بعضی‌ها اشتباهاً اینور و آیفور تلفظ میکنند بطور اختصار معرفی نمایم. البته صحیح آن اوینور بمعنی بهم پیوستن و مدد کردن است (ر. ک. جامع التواریخ).

پادشاهانی که بر اوینورها در ناحیه‌ی اورخون حکومت کردند ۲۲ نفر بقرار ذیل بوده‌اند :

۱- کی کین (ملقب به شه کین) ۲- یوسا (ملقب به کیه‌لی‌فا) ۳- توی‌آو ۴- اوه
۵- یویون ۶- پی‌لی ۷- تو کیای‌لی چی ۸- فوتی‌یو ۹- چین‌تسونگ ۱۰- هوشو ۱۱- کھولی
فولو (ملقب به قتلوق بیلیکه کول) ۱۲- مویون چور ۱۳- بو قو ۱۴- تون باقا (ملقب به آلپ
قتلوق بیلیکه ۱۵- تاراس (ملقب به آل تنگریده بولمش کسولوک بیلیکه) ۱۶- اوچور
۱۷- قتلوق ۱۸- تنگریه آلپ کولوگ بیلیکه ۱۹- آی تنگریده کوت بولمش آلپ بیلیکه
۲۰- تنگریده اولوغ بولمش کوچلوگ بیلیکه ۲۱- و توره ۲۲- کوسان ت ل .
در سال ۸۴ میلادی حکومت اوینور در ناحیه‌ی اورخون بدست قومی دیگر از ترکان یعنی قرقیزها
برافتاد ، و اوینورها پراکنده شدند . عده‌ای به چین رفتند و تبعیت از امپراتور چین
را قبول کردند و عده‌ای هم به حوالی تورfan آمدند و در سال ۸۷۰ میلادی دولتی مستقل
در آنجا تأسیس کردند که این دولت تا سال ۱۲۰۹ میلادی یعنی تارسیدن سپاهیان چنگیزی
دوام یافت. آخرین پادشاه اوینور که بارچوق ایدقوت نام داشت وقتیکه از نزدیک شدن
سپاهیان چنگیزی اطلاع یافت با آغوش باز به استقبال آنان شتافت زیرا از ظلم پادشاه
قراختایی و عمال او به تنگ آمده بود (برای آگاهی از علت استقبال اوینورها از مغولان ر. ک
تاریخ جهانگشای جوینی). برای اطلاع بیشتر در باب اوینورها ر. ک. مجله وحید دوره
نهم شماره‌های ۱۰ و ۱۲ ترجمه عبدالقادر آهنگری .

۲- اصل او از همدان و پسر فاتک بوده است.

گرفته و باختلاط آنها با عقاید دین زردشتی و عیسوی، مذهب جدیدی به وجود آورد. زیرا درین مذهب، عقاید عیسوی و زردشتی بوفور دیده میشود. مانی که در اواسط این قرن زندگی میکرد با ارائه این دین مورد غضب شاهنشاه ایران (ساسانی) و موبدان قرار گرفت بدینجهت مجبور به فرار گردید اما دستگیر شده به قتل رسید.^۳

از نظر این دین، کائنات عبارت از پیکار دائمی بین نیک و بد. اساس این دین دو آلیزم^۴ میباشد. خدایان بروشنایی و شیاطین بر تاریکی حاکم هستند. هر دو سرزمینها و مخلوقات دارند. در نتیجهی این پیکار روشنایی پیروز خواهد شد.^۵ این دین در قرن چهارم میلادی در افریقای

۳- ولی ما در منابع فارسی (ایرانی) می بینیم که وی شاپور پادشاه ساسانی را به کیش خود خوانده و کتابی بنام شاپورگان به زبان پهلوی نوشته به او تقدیم داشت. شاپور ابتدا باو گروید لکن موبدان مخالفت کردند و سرانجام یکی از موبدان از شاپور خواست که او را با مانی روبرو سازد تا باهم مناظره کنند. موبد در مناظره پیروز شد و شاپور از کیش مانی برگشت و در صدد کشتن او برآمد. مانی به ترکستان گریخت. بعد از شاپور پسر او هرمز اول مانی را به ایران خواست و در کاخ خود پناه داد. بهرام اول که پس از هرمز به سلطنت رسید در سال ۲۷۷ م. مانی را گرفت و بزندان انداخت. در زندان پوست از تن او کردند و آنرا پر از کاه کردند و به دروازهی شهر آویختند.

۴- Dualisme آیین و مسلکی که معتقد به دو اصل و مبدأ باشد.

۵- عصارهی عقاید مانی بقرار زیر است (بطور اختصار) : وی پیغمبران عبرانی را رد کرد اما زردشت و بودا و مسیح را به پیغمبری شناخته و در صدد بود اصول عقاید آنان را باهم سازگار سازد. به وجود دو خالق معتقد بود، نور را خالق خیر و ظلمت را خالق شرمیدانست. یکنوع تفکر عارفانه را برای اعتلاء روح و نفس لازم میدانست و به زهد و انزوا و ریاضت توجه داشت.

مانی شخصاً معتقد بود که انحطاط ادیان دیگر در اثر سهل انگاری پیامبران و اکتفای آنها به دادن تعلیمات شفاهی است. ازین نظر کتابهای شاپورگان، انجیل زنده، گنج زندگی، پراگماتیا یار سالهی کتاب اسرار، کتاب عظیم و نامهها وارژنگ را نوشت. مانی در کتاب اخیر برای نشان دادن عقاید خود در بارهی نظام خلقت و افلاك، اشکال و تصاویری نقش کرده که فهم عقاید وی برای پیروانش آسان باشد.

بقیه پاورتی در صفحه بعد

شمالی و آسیای صغیر به حد گسترش خود رسید و نزدیک بود مسیحیت را محو کند. حتی سالک بودن سنت اگوستین^۶ به مدت ۹ سال به این دین برای ما معلوم است.

در نتیجه، عیسویان برای جلوگیری از گسترش آن کوشش بسیار کردند. آخر الامر عیسویان در غرب و مسلمانان در شرق آثار این دین را از بین برده‌اند. بهمین دلیل اطلاعات ما درباره‌ی این دین بیشتر از منابع عیسوی و اسلامی بوده است.

مانی برای مدتی دین خود را با موفقیت انتشار داده بود اما بعد، از نظرافتاد و کشته شد. بهمین جهت پیروان وی به آسیای مرکزی گریخته و آنجا را برای توسعه‌ی دین خود مناسب یافتند. وقتیکه به آسیای مرکزی آمدند بهمراه عناصر بودائی، دین خود را توسعه دادند.

در نتیجه‌ی کاوشهای باستان شناسی که در آسیای مرکزی صورت گرفته، کتب دینی و ادبی مربوط به این دین بدست آمده است و با دَر دست داشتن این اسناد میتوان درباره‌ی دین آنان (مانویان) اظهار عقیده کرد.

بقیه پاورقی از صفحه قبل

پیروان مانی دودسته‌اند: **گروه اول:** برگزیدگان یا مردم بسیار نیکوکار که ازدواج نمی‌کردند و گوشت (بجز ماهی) و شراب نمی‌خورده‌اند.

گروه دوم: شنوندگان که زندگی معمولی داشتند و ازدواج می‌کردند ولی باید از مال پرستی و دروغ‌گویی دوری کنند.

St. Augustin - ۶ (۳۵۳ - ۴۳۰ م) از قدیمین معروف نصاری است. پدرش شرك (پاگان) رومی مذهب و مسادرش نصرانیه بود. در جوانی به آثار کلاسیک روم بقدری علاقه داشت که انجیل را رد میکرد و خطابه‌های سیسرون را برتر از کتب مسیحی میدانست. سپس به آیین مانی گروید و نه سال پیرو آن بود. بعد به ایت لیا رفت و تحت تأثیر سخنان امبرازو Ambraso یکی از بزرگان قدیم کلیسای کاتولیک قرار گرفت و بواسیله امبرازو تعمید شده مسیحی گردید و بعد به شمال افریقا رفت و در شهر هیسپون به درجه‌ی اسقفی رسید و بقیه‌ی عمر را در آنجا به تألیف و تحریر پرداخت.

طبق روایات چینی، پادشاه تخارستان^۷ در سال ۷۱۹ میلادی يك راهب مانوی را به اتفاق يك منجم به پایتخت چین اعزام داشت. این راهب فوراً شروع به انتشار دین خود نمود و موفق هم شده بود. امپراتور چین در سال ۷۳۲ میلادی اتباع خود را از قبول این دین منع کرده بود. اما دین مانی با این اقدام امپراتور از بین نرفت، زیرا مخفیانه به حیات خود ادامه میداد. بعد از مدتی دوباره مانویت در چین نجات یافت زیرا درین هنگام، قدرت اویغورهای حوالی اورخون افزایش یافته بود. در سال ۷۶۲ م. بو قو خان پادشاه اویغور با لشکریان خود: لویانگ Lo - yang پایتخت چین وارد شد. او در اینجا باراهبان مانوی مواجه شد و دین آنها را قبول کرده چهار تن از آن راهبان را به حوالی اورخون با خود برد تا در آنجا این دین را رواج دهند.

به همت بو قو خان دین مانی در میان اویغورها انتشار یافت و از آن زمان دین رسمی کشور شده بود. این واقعه در عاقبت مانویان چین هم مؤثر افتاد. اویغورها که در اثر مرور زمان بر قدرتشان افزوده میشد، سفیرانی به لویانگ فرستادند، در این حوالی يك کلنی اویغوری بوجود آوردند. اویغورها که حافظ دین مانی بوده‌اند، در سال ۷۶۸ م. معابدی در لویانگ (پایتخت چین) و در سال ۷۷۱ م. در ساحل رودخانه یانگ تسه در چین جنوبی بنا کردند.

چون چینی‌ها از قدرت اویغورها می‌ترسیدند، مخالف این امر نمی‌شدند. اما در سال ۸۴۰ میلادی که حکومت آنان (اویغور) توسط قرقیزها بر افتاد، امپراتور چین دستور داد که همه‌ی مانویان لباس چینی دربر کنند و چند سال بعد نیز به فرمان وی معابد آنها ویران شد و کتابهایشان سوزانده و اموالشان مصادره گردید و در پایتخت چین حدود ۷۰۰ نفر مانوی اعدام شدند.

۷- تعدادها طایفه‌ای از ایرانیان که در قدیم در حدود بلخ و بدخشان و غور حکومت اختیار کردند و آن نواحی بمناسبت نام آنان تخارستان نامیده شد.

بو قو خان در زمان ورود خود به این دین معبدی در حوالی اورخون بوجود آورد و کتیبه‌ای بر آن نوشت که حاکی از ورود او به آن دین بود. این معبد، سومین معبد حوالی اورخون می‌باشد زیرا در جوار معابدی که کول تکین و بیلگه خان^۸ بنا کرده اند قرار دارد و این کتیبه (کتیبه‌ی بو قو خان) بر سه نوع خط نوشته شده است:

۱- کتیبه‌ی بی است به خط گوک تر که‌ها که تکه تکه شده و قسمت بسیار کمی از آن خوانا است. بعلمت اینکه این خط در بعضی نکات با خط اورخون اختلاف دارد، اقتباس نکردن اویغورها خط گوک تر که‌ها را نشان می‌دهد.

۲- در قارا بالگاسون واقع در مغولستان خارجی که بعدها پایتخت مغولان شد، کتیبه‌ای به خط چینی کشف شده که قسمت اعظم آن خوانا می‌باشد.

۳- کتیبه‌ایست که احتمالاً، ابتدا به خط اویغوری و بعد به خط مانویان یعنی سفدی نوشته شده است.

تحقیقات از متن چینی شروع شد. با خواندن قسمتهایی از آن معلوم گردید که آن کتیبه از قبول دینی بحث می‌کند که مربوط به مانویان است. ورود بو قو خان به دین مانی، افسانه‌هایی در میان ترکان بوجود آورد. و این افسانه‌ها بعد از سقوط حکومت اویغورها و دین مانی، نقل می‌شد. جوینی مورخ ایرانی این افسانه‌ها را در کتابش ثبت کرده است.

در میان آثار اویغوری که در نتیجه‌ی کاوشهای باستان شناسی تورفان بدست آمده، مقداری از صفحات کتابهایی می‌باشد. کناره‌های آن پوسیده و بعضی از خطوط آن پاک گردیده‌اند. اما خواندن ودقت در آن حائز اهمیت است، زیرا این چند صفحه، واقعه‌ی زمان بو قو خان معروف را نشان می‌دهد. ابتدا و آخر صفحات آن از بین رفته است. موضوع آن عبارت از قبول دین مانی توسط اویغورها است. ولی معلوم نیست که آیا در آن عصر نوشته شده یا بعد؟

۸- بیلگه خان و کول تکین مردو از گوک تر که‌ها بوده‌اند.

بوقوخان، از نظر این متن یافته شده در تورفان، بعد از اینکه دین مانی را قبول کرد، تحت تأثیر نصایح مشاورش که یک ترخان بود، از این دین صرف نظر کرد و حتی علیه این دین رفتار نمود.

علت این امر در این متن قید نشده است. ترخان به این دینی که بادین ملی ترکان^۹ رقابت کرده و باعث ضعف حس جنگجویی ترکان گردیده بود، از پادشاه خود که از مانویت برگشته، حمایت کرد.

اما این حمایت سودی نداشت، زیرا راهبانی که از چین آمده بودند غالب شدند. بوقوخان باردیگر از راهبان مانوی اجازه خواست که وارد دین آنان گردد. بهمین جهت راهبان او را با عنوان دیندار قبول کردند. بعد از این واقعه، هزاران نفر جمع شده بخاطر اینکه خان دوباره دین مانی را پذیرفته بود جشن بزرگی برپا کردند و تا صبح این جشن ادامه داشت. وقتیکه صبح شد، پرهیز کو چنگ انجام گرفت، بوقوخان به اتفاق دینداران، شاهزادگان، شاهزاده خانمها، امیران و اشخاص متنمذ شهر، تا دروازه شهر با اسب آمدند و بوقوخان که تاج طلایی بر سر و لباس ابریشمین سرخ بر تن داشت بر تخت زرین جلوس فرمود. سپس ورود خود را دیگر باره به دین مانی اعلام کرد و فرمان داد که همه از او امر راهبان اطاعت کنند. در متن دربارهی این واقعه چنین نوشته شده:

اترو ال مینگلیک تومنیلیک کوراک تیریلتی اوکوش تورلوک
تنگ ایونون سارو کلتیلر. یارنگاتگی اولوغ اوگرونچ اوگیرمک
کیم اوگیردی سوینتی آرتوق اروش ارور کالتی یمه تانگ آتی . . .
کیچیک باچاک اردی . تنگری ایلیق بوقوخان کاماک دیندار لار اودو
آتلانتلار. یمه کاماک اولوغ یمه کونچویلار تاتیشلار اولوغ آتلیغ لار
باشلاقوچی اولوغ کیچیک کاماک بودون طوی کابگنگاتگی باردلار .
اولوغ اورونچون ایونون ال اودون تنگری ایلیق طوئی کاکیرپ دیدیمین

۹- دین رسمی اوینورها قبلا شامانسم بوده است.

باشنکا اوردو ، کنتوآل . . . کدیپ آلتونلوغ اورگین اوزه اولوردی . یمه
بمکه قارا بودونکا یارلیغ یارلیغادی . . . (۱۰)
ترجمه فارسی

بعد از آن زمان ، هزاران ، ده هزاران تن اجتماع کردند . در حالیکه
بازیهای مختلفی میکردند . مستقیماً به . . . آمدند . بابرنامه‌هایی که تا
صبح تدارک دیده بودند مشغول شدند و شادمانیها کردند . وقتیکه آسمان
باردیگر روشن شد ، نوبت به پرهیز کوچک رسید . تمام اطرافیان به پیروی
از شاه بزرگ بوقو خان سوار بر اسب گردیدند . باردیگر همه ی بزرگان ،
شاهزاده خانمها ، شاهزادگان ، نامداران ، رؤسا ، بزرگ و کوچک به در
قرارگاه (خان) رسیدند . بازی شادی بخشی را . . . آنگاه شاه بزرگ وارد
قرارگاهش گردیده تاج بر سر نهاد و لباس سرخ بر تن کرده بر تخت زرین
نشست . باردیگر فرمانهای نیکوئی برای بزرگان و عوام صادر فرمود .

بااطلاعاتی که درباره ی بوقو خان ارائه گردید، اینطور فهمیده میشود که
اویغورهای حوالی اورخون دین مانوی داشته‌اند . بعد از سقوط دولت اویغورها،
عده‌ای که به حوالی تورفان آمده‌اند، این دین را نیز با خود به اینجا آورده‌اند .
همچنین متونی بدست آمده (در تورفان) که به زبانهای اویغوری ،
فارسی وسطی و سغدی نوشته شده بود . متأسفانه قسمت اعظم آنها در اثر عوامل
جوی و مرور زمان و یا توسط مخالفان از بین رفته است . با وجود این
بااطلاعاتی که بدست آورده‌ایم اظهار نظر درباره ی آن دین امکان یافته‌است .
متون ترکی اویغوری که مربوط به مانویت است توسط Von Le coq
منتشر گردید .

(Türkische Manichaica aus chotscho ۱۹۱۲-۱۹۲۲ جلد سوم)

در میان آثار مانویان مهمترین قسمت به مذهب اختصاص یافته که Von Le coq

۱۰- البته نویسنده ی کتاب تاریخ ترك (حسین نامق اورغون) این متن را با تلفظ
اویغوری باحروف لاتین ترکی نگاشته و به ترکی جدید ترجمه نموده‌است . اینجانب نیز
عین آنرا باحروف فارسی نوشته و ترجمه ی آنرا بفارسی برگردانده‌ام .

آن قسمت را نیز بطور جدا گانه منتشر کرده است. این متن همراه با سایر متون علمی به زبان ترکی ترجمه گردیده است. هوآستوآنیفت Huastuanift که نام این متون است مهمترین قسمت آثار مذهبی مانویان میباشد و از اینسکه تمام قسمتهای آن بدست آمده حائز اهمیت است.

از همه مهمتر بدست آمدن این متن کامل مذهبی است. مانیز برای اولین بار قسمتی از این اثر را که توسط بای صفت در مجموع ۴۰۰ سرزمین ترک به سال ۱۳۲۷ - ۱۳۲۸ م. در کتابی بنام ادبیات قدیم ترک انتشار یافته نقل می کنیم: «به پنج نوع جاندار پروردگارم گناه تعیین کرده، یعنی ابتدا به انسان دوپا، دوم به حیوان چهارپا، سوم به پرندگان، چهارم به حیرانانی که در آب زندگی میکنند، پنجم به خزندگان. به این پنج نوع مخلوق از بزرگ و کوچک اگر چه عده ای را ترسانید و فرار داد، اگر چه بعضی ها را گوشمال داد و زد، اگر چه بعضی ها را ناراحت کرد و شکنجه داد و اگر چه اینگونه این مخلوقات را شکنجه داد.... اکنون خدایا از گناه پشیمانیم و تراستایش می کنیم.»

دین مانوی هنر مخصوص بخود داشت. خود وی هم بعنوان نقاش مشهور بود. قدرت نقاشی مانوی، دردین او نیز مؤثر بود. متون مانوی آسیای مرکزی مشخص هستند. زیرا با جوهر خوب و بر کاغذ سفید و خیلی خوب نوشته شده است. پیروان این دین خط خود را با مینیاتورهای زیبایی تزیین کرده اند.

طی کاوشهایی که از طرف Le Coq و گرون ودل انجام گرفت آثاری نیز از هنر مانوی بدست آمده، مقداری از آن فرسک و نقاشی هائی که بر پارچه های ابریشمین نقش بسته است. مربوط بودن این آثار به مانوی ها از لباس سفید و کلاه مانوی که در سردارند معلوم میگردد که یکی از این نقاشی ها، تمثال خود مانوی را نشان میدهد.